

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ А.З.МАНІРЕДА

Не тільки фахівцям, що займаються дослідженням історій нової і новітнього часу, а й широкому колу читачів, що цікавляться мовою Франції, країни видатних революційних та демократичних традицій, валежно відоме ім'я Альберта Захаровича Маніреда (1906-1976) - доктора історичних наук, професора Інституту загальної історії АН СРСР, почесного доктора університету Клермон-Ферран, що у Франції. Незважаючи на те, що всі роки його плідної роботи припали на радянський період (кінець 20-х - середина 70-х років) і на ті методологічні та ідеологічні умови, в які була поставлена історична наука, особа Альберта Захаровича не може не привертати до себе уваги в силу цілого ряду причин. По-перше, історика серед інших колег по ремеслу помітно виділяв особливий літературно-науковий стиль його досліджень. Згадаймо його славнозвісного "Наполеона Бонапарта" або "Три портрети епохи Великої французької революції". Це твори, в яких глибока науковість та історична достовірність, підкріплена чудовим знанням французьких та російських архівів, органічно поєднана з літературно-художнім талантом дослідника, майстерністю висвітлення складних історичних явищ через образи конкретних історичних постатей, спроби дослідження соціальної психології. По-друге, роботи далеко не всіх радянських істориків удостоювалися права бути перекладеними іншими мовами народів світу, а тим більше мовами країни, про історію яких вони писали. І по-третє, заслуги далеко не всіх відзначалися присудженням останнім почесних звань зарубіжних університетів та членством у провідних академіях. Аналіз наведених фактів і підтовкнув до більш детального вивчення життя та діяльності Альберта Захаровича Маніреда, спроби проникнення в секрети наукової майстерності історика. Автор цих рядків уважно ознайомився з літературою, присвяченою Маніреду. Своїми споглядами в ті роки про нього ділялися В.А.Далін,¹ С.В.Оболенська,² які довгі роки працювали разом з ним, В.Марков,³ Фернан Фредель⁴ та багато інших. На жаль, всі ці публікації виходили в другій половині 70-х - на початку 80-х років, відповідно багато фактів діяльності історика біографії не могли стати надбанням гласності.

Дана стаття є результатом знайомства лише з незначною частиною документів фонду А.З.Маніреда, що зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки в Москві, безпосереднім

бесід із науковими співробітниками Інституту загальної історії Російської академії наук - С.В.Оболенським, О.В.Кисельовим, С.Я.Карпом, які знали А.З.Манфреда, а також з вдовою історика Н.В.Кузнецовою, яка сьогодні проживає у Москві та викладає історію в одному з московських вузів. Документальні факти, роздуми співрозмовників дали можливість ближче познайомитись з Манфредом-поетом і письменником-прозаїком, більш чітко усвідомити умови дові успіху та причини невдач дослідника, почути від очевидців, те, що лишалося між рядками офіційних біографічних нарисів, пізнати А.З.Манфреда в звичайному людському вимірі.

Період юності та початок формування життєвих орієнтирів А.З.Манфреда випав на бурхливі післяреволюційні роки. Ні в якій мірі не повторюючись в тому, що було написано про цей період його життя, слід відзначити, що до другої половини 20-х років куди пробував себе на поетичній ниві, проявляв великий інтерес до поезії класиків та поезії революції. У фонді історика збереглися його неопубліковані вірші 20-30-х років.⁵ Знайомлячись із політичними поезіями А.З.Манфреда 20-х років, усвідомлюєш, що незважаючи на те, що революційні бурі не обійшли стороною родину молодого поета, розбивши сімейний устрій та розкидавши по білому світу рідних і близьких, він проявив всеохоплюючим пафосом революції і шире сприйняв до серця її ходу.

Товариц, смейка теснее ряды,

Товариц, гляди в оба!

Скоро, скоро багровый дым

Охватит земной глобус...⁶

Таким лейтмотивом його суспільно-політичної поезії 20-х років ("Туман над Невом", "25 жовтня", "Балетень смерті" та інші).

В кінці 20-х - 30-х роках А.З.Манфред змінює свою тематику поезії, і постає перед тим, хто звернеться до його творів як поет-філософ, поет-публіцист, поет-лірик, що слягує значних висот майстерності на цій ниві. Широкому колу невідомі його "Літній сад", "Вечір", "Осінь", "Дамський", "Косовицка", "Зледеніла поема відколотах глос" та багато інших.

Ты отшумела юность, отошла,

Глаза глядят кристальной, остроже,

Но тем родней, тем ближе и дороже

Мне этой жизни расхваленный шмак,

Мне этих дней горьчее дыхание,

Тепло земли, тепло любимых губ,

Закат мерцавший на дальнем берегу

И поздней осенью смиренные стогныя...⁷

А еще била зрелищ Манфред-поет:

Время течет. Время бежит по скату

Ататла, Як Гус, Кромвель и Бонапарт,

Едва, едва успеваю за шиферлатом,

Люди меняют границы и краски карт.⁸

Наша Васалінна Кузнецова згадує про те, як Альберт Захарович говорив: "Добре, що життєвий вибір відбувся не на користь чистої поезії, інакше б спіткала доля Пастернака, Ахматової та багатьох інших". Такі висновки він доходив в силу подій, про які дещо писав. А в середині 60-х років він здійснив свою давнішу мрію - написав автобіографічну "Повість про білих ведмедів" до сьогоднішнього дня також неопубліковану, незважаючи на намагання колег з журналу "Дружба народів". Можливо, редакція побоюлася оголошення подій, які на період 70-х - на початку 80-х років знову були актуальні в історії. Герої повісті він наділяв рисами своєї долі на широкому історичному фоні життя країни Рад 20-х - 30-х років. На її сторінках можна зустрітися зі Зінов'євим, який проголошує промову на XII з'їзді ВКП(б), Калініним і Бела Куном на Конгресах Комінтерну, молодіжним лідером - Лазарем Шаткіним; тут і навчання, і перша кияцька неподілена любов, і тяжке життя жидів. А ось що пише Андрій Захаров (літературний псевдонім А.З.Манфреда) про захоплення поезією свого героя: "Це було каке-то наваждєння. Стихи виникали як складывались с такою быстротой, что я перестал их записывать. Я старался их забыть, но они никак держались в моей памяти. Я шел по улице, и строки стихов против моей воли возникали и звенели в моей голове... Я был в плену стихами стихов и не мог из них вырваться. Но поэзия соседствовала с жизненной прозой. Стихи не приносили денег. Поэзия не могла быть тогда еще профессией".⁹

Слід відзначити, що інтерес до поезії і літератури Альберт Захарович проніс через усе своє життя. Збереглися відгук і рецензії Манфреда на поезії П.Антокольського 20-х років, віршів Р.Вернадського, О.Мандельштама, А.Асеева, Б.Кустова, відгук на віршу ранніх віршів Б.Пастернака, "Наверх бар'єрів".¹⁰ Дещо писавось для публікації, дещо - в шухляду. А в щоденнику Манфреда на січень 1970 р. серед довгого списку невипущених справ знаходимо запис про намір прочитати А.Бродського.¹¹ Любов і інтерес до поезії не замирили тільки своєрідним хоббі історика, а стали складовими частинами його ремесла. В робочих матеріалах А.З.Манфреда до написання "Наполеона Бонапарта" є багато відписа-

них рукою історика цитат з поезій Пушкіна, Лермонтова, Байрона, Мішенича, Стендаля, Гейне.¹² Влучно використані на сторінках дослідження, вони надають роботі надзвичайного колориту і ніби кличуть у співавторів історичного екскурсу геніальних свідків описуваної епохи. Саме в цьому виток професійної майстерності та успіху А.З.Манфреда: досить рідкісний і вдалий, взаємодоповнювач збіг в одній особі майстра художнього слова і талановитого історика, який захоплює читача та оживляє сторінки історії.

В робочому кабінеті Альберта Захаровича в будинку на Кутузовському проспекті в Москві на стіні поміж інших фотографій висить виконаний аквареллю портрет молодої жінки невідомого художника. Багато років тому історик придбав його на одній з вулиць Риги. Як з'ясувалося, цей портрет також відіграв свою незвичайну роль в історичній науці. Того, хто читав "Три портрети епохи Великої французької революції", мабуть, не могли залишити байдужими сторінки, де на суд читача внісена глава із книги "Ман-За Руссо", які вже не судилося бути завершеною.¹³ Це вершина творчості історика, що з сумом засвідчує, сягнувши яких рівнів майстерності, пішов із життя А.З.Манфред. Читачеві здається, що його захопив сюжет яскравого художньо-психологічного роману, героє якого подумки підводять підступок свого життя і згадує епізод далекої мови, коли довелося декілька днів свого гітарського життя провести в оселі старого художника. Незабутні враження тоді на хлопця справила остання робота майстра - чудовий жіночий портрет. "В цьому смиренном нахиле голови, в цьому глибоком как бы затагивающем, обращенном прямо на вас взгляде было столько жизни, столько манящего, обещающего, притягивающего, столько внезапной святости и лукавой, скрытой греховности, что от этого взгляда, от этого женского лица, освещенного лучами заходящего солнца, нельзя было оторваться".¹⁴ Так, прообразом шедевра французького майстра пензля ХІІ століття, став портрет на стіні в кабінеті майстра історичного дослідження ХХ століття. Лише яскравим неординарним особистостям під силу черпати в сучасності натхнення для живого відтворення історичної давнини. На маль, творчий політ Альберта Захаровича не завжди знаходили порозуміння у тих, від кого залежав вихід у світ історичних творів. Так, з "Наполеона Бонапарта" були в світ час виключені деякі сторінки, що стосувалися Марії Валевської, її ролі в історії та долі Наполеона.

В житті кожної людини часто мають місце події чи пережиті враження, які впливають на весь хід її життя і діють як своєрід-

ні приховані пружини. Знання цих подій дає можливість пояснити логіку людських вчинків. В житті А.З.Манфреда це був факт репресій проти нього в другій половині 30-х років. Про цю "біду племі" в його біографії стало відомо із розмов з С.В.Оболенською та Н.Н.Кузнецовою. Репресії проти історика пов'язані з фактом його партійності. Як уже зазначалося, Манфред сприйняв комуністичну революцію, перейнявся її духом і своє життя та наукову діяльність не уявив поза лавами ВКП(б). В його фонді збереглися документи, пов'язані зі вступом у 1931 р. в партію "Історика Заходу", як писав про себе в анкеті Альберт Захарович.¹⁵ Одним з тих, хто дав йому рекомендації, був на прізвище Шмановський, що пізніше проходив до однієї із справ про діяльність троцькістських організацій, в яких кілька кругів репресій поширювалися, виявлялися причінники останнього до "підірвальної діяльності", то арешту не задовіг і рекомендований ним. Після суду Манфреда було заслано в Якутію, де він відчув на собі зловна жорна сталінської машини репресій, переніс тортури та злидні, і було на все життя підірвано його здоров'я. Але за незрозумілим збігом обставин через декілька років був звільнений. Незважаючи на досить сприятливий для тих років збіг подій Альберт Захарович був морально зломлений і, боячись повторення вже раз пережитого, продовжував свою діяльність як людина безпартійна, хоча пропозиції про вступ до лав ВКП(б)-КПРС неодноразово надходили. Цей факт визначив ту тенденцію в діяльності історика, що він намагався зробити максимально корисною для науки, не виходячи за межі офіційного партійно-державного курсу, що особливо відчувалося в його працях, присвячених новітній історії, франко-радянським відносинам.

У фонді А.З.Манфреда є чимало документів, що свідчать про міжнародне визнання заслуг історика. Це звіти про відрядження, участь у міжнародних симпозиумах, обширна переписка з колегами в різних країнах. Кожна поїздка до Франції (до речі, французька мова стала для нього другою рідною мовою) мала отримати свій зустрічий, виступів, дискусій, але регулярно в звітах містяться дані про роботу у французьких архівах, знахідки раніше невідомих документів.¹⁶ Багаточисельні наукові контакти з П'єром Ренуваном, Фернаном Броделем, Клодом Віларом, Альбером Софулем та багатьма іншими істориками світової величини, зустрічі з найвищим керівництвом французької республіки, лемції в Сорбонні, Клермон-Феррані, міжнародний colloquium в жовтні 1976 р. в Польщі в Наполеонівській епохи, лекції та зустрічі в Центрі історії

Болгарської АН, Софійському університеті,¹⁷ співголозування у товаристві "СРСР-Франція"¹⁸ - ось далеко не повний перелік фактів його багатогранної діяльності лише в останні декілька років життя. Альберт Захарович листувався і з вченими Угорщини - співробітниками Інституту історії літератури Академії наук Шандором Лукачі та Міклошем Саболчі, які пізніше спряжили перекладу на угорську мову його "Наполеона Бонапарта".¹⁹ А.З.Манфред консультував редакційний багатотомної Української Радянської Енциклопедії.²⁰

Хоч далеко не все гладко складалося в його роботі. Так, у 1971 році йому було відмовлено у поїзді до Франції на відзначення 100-річчя Паризької Комуні, де він мав виступити з основним доповіддю. Причина - візит громадянки Франції, доньки визначного історика до родини Манфреда без свідків, а в ті роки це викликало підозру у відповідних органах. Альберт Захарович протягом довгих років викладав ціру ідею написання портрету В.І.Леніна, оскільки працюючи у французьких архівах знаходив чимало унікальних документів. Будучи знайомим з історичними портретами та здібностями дослідника, можна уявити характер цієї роботи. Але ця ідея завжди натикалася на категоричну відмову з боку В.В.Загладіна (в той час відповідального працівника ЦК КПРС, який спрямовував історичні дослідження по Франції).

Все своє життя Альберт Захарович присвятив науці, при цьому залишаючись лише професором, в той час, коли багато його колег з білми сумнівними зусиллями досягали академічних висот. Це в деякій мірі зачіпало його гідність. Винюв цьому, можливо, п'ята графа анкети, його безпартійність, помножені на цілий ряд суб'єктивних моментів. Але незважаючи на це він довго і плідно працював, своїм прикладом і підтримкою допомагаючи молодим торувати дорогу в науці, знаходив таланти, відстоював і захищав їх. Він не побоювався в 40-х роках рекомендувати та допомогти поступити в аспірантуру Світлані Миколаївні Гурвич, донці М.І.Бухаріна; Світлані Валер'янівні Оболенській, донці Валер'яна Оболенського (М.Осинського) - революціонера, академіка АН СРСР та дійсного члена ВАСНДЛ, репресованого у 1938 році; своїм майбутній дружині Надії Василівні Кузнецовій, батька якої теж були "ворогами народу". Ці та багато інших вчинків, про які довелось дізнатися, викликають ціру симпатій і доповнюють новими штрихами портрет цієї людини. Як такої своєї школи в науці він не створив, але зібрав навколо себе багатьох талановитих істориків і силою свого прикладу вчив як слід працювати. Він волів зробити максимально,

що було можливо в тих умовах.

І на завершення. Присемно несподіванкою виявилася звістка про перебування Альберта Захаровича Манфреда на Закарпатті в 1956 і 1962 роках в санаторії "Шаян", в містах Ужгород, Мукачеве, Хуст, Свалява та теплі враження і згадки, що в нього залишилися від перебування в нашому краї та зустрічей з його чудовими людьми, багатьох з яких він пам'ятав до останніх днів свого життя.

Одного разу А.З.Манфред сказав: "Коли ми всі відійдемо, що залишиться після нас? Залишаться наші книги".²¹ Так воно і сталося. Книжки визначного історика, які перевиданіся і далі з інтересом читаються, - найкраща пам'ять про людину, що мала дар пробуджувати серця.

Л і т е р а т у р а

1. Далин В.М. Мастер исторического портрета//Историки Франции XIX-XX вв.-М., 1961.-С.302-316; Итого ж: Последние годы//Французский ежегодник.1981.-М., 1983.-С.166-174.
2. Оболенская С.В. Человек, обладающий даром пробуждать сердца//Французский ежегодник.1981.-М., 1983.-С.168-169.
3. Марков В. А.З.Манфред - историк Великой французской революции//Французский ежегодник.1961.-М., 1963.-С.153-157.
4. Бродель Фернан. Памятное//Французский ежегодник.1976.-М., 1978.-С.24-26.
5. Отдел рукописей Российской государственной библиотеки. Фонд А.З.Манфреда 8772, карт.19, ед.хр.9. Стихотворения. 20-е - 30-е годы; Там же: карт.32, ед.хр.20. Стихотворения. 1943 г.
6. Там же, карт.19, ед.хр.9, л.46.
7. Там же.-л.4.
8. Там же.-л.10.
9. Там же, карт.50, ед.хр. 16, л.11. Андрей Захаров "Повесть о белых медведях".
10. Там же, карт. 19, ед.хр. 1,2,8,17. Рецензии на поэзию разных авторов.
11. Там же, карт.36, ед.хр.1. Дневник А.З.Манфреда.
12. Там же, карт.17, ед.хр. 4. Материалы и работы о Наполеоне Бонапарті; Там же, карт.27, ед.хр. 1,2,3,4. Заметки о Наполеоне.
13. Манфред А.З. Последний час Жан-Жака Руссо//Три портрета эпохи Великой французской революции.-М., 1989.-С.417-431.
14. Там же.-С.422.

15. ОР РГБ, ф.772, карт. 37, ед.хр. 10. Документы по приему в партию. 1930-е годы.
16. Там же, карт. 38, ед.хр. 5. Отчеты о командировках.
17. Там же.
18. Там же, карт. 38, ед.хр. II. Материалы общества "СССР-Франция".
19. Там же, карт. 48, ед.хр. 1. Переписка А.З.Мавреда с Лукачи Ландором. 1968-1969; Там же, карт. 51, ед.хр. 2. Переписка А.З.Мавреда с Саболчи Миклошем. 1970.
20. Там же, карт. 50, ед.хр. 32. Украинская Советская Энциклопедия. Львов к А.З.Мавреду.
21. Соболевская С.В. Зарубежные истории о книгах А.З.Мавреда// французский ежегодник. 1986.-4.. 1988.-С.247.

Частина перша
Історіографія та історія країни центральної Європи